

**Тетяна Григор'єва**

**УКЛАДАННЯ МИРУ ПІСЛЯ ХОТИНСЬКОЇ  
ВІЙНИ (1620–1621 рр.):  
СПРОБА ПЕРЕОЦІНКИ ДОСЯГНУТИХ  
ДОВОЛЕНОСТЕЙ\***

*Стаття торкається проблеми результатів процедури укладення миру після Хотинської війни (1620–1621). У ній стверджується, що такий аналіз не мусив би закінчуватися розглядом Хотинської угоди, але мав би включати цілий дипломатичний процес врегулювання конфлікту, який завершився у 1624 р. доставкою королівської ратифікації в Стамбул. Відповідно, метою статті є порівняння всіх документів, що постали в результаті цієї процедури, та інтерпретація символічного значення церемоніальних практик під час переговорів.*

**Ключові слова:** Хотинська війна, мирний договір, дипломатичний церемоніал, ратифікація

*Статья затрагивает проблемы результатов процедуры заключения мира после Хотинской войны (1620–1621). В ней утверждается, что такой анализ не должен был заканчиваться рассмотрением Хотинского соглашения, но должен включать целый дипломатический процесс урегулирования конфликта, который завершился в 1624 г. доставкой королевской ратификации в Стамбул. Соответственно, целью статьи является сравнение всех документов, которые появились в результате этой процедуры, и интерпретация символического значения церемониальных практик во время переговоров.*

**Ключевые слова:** Хотинская война, мирный договор, дипломатический церемониал, ратификация.

---

\* Текст є доповненою та переробленою версією статті «Practical Performance and the Ceremonial Rhetoric of Peacemaking: Peacemaking Procedure between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Ottoman Empire after the Khotyn War, 1621–1624», поданої до збірки «The Ottoman Orient and East Central Europe. Perception and Interaction in the Border Zones from the 16<sup>th</sup> to the 18<sup>th</sup> Century», яка знаходиться в процесі публікації.

*The article discusses the problem of the peacemaking procedure results after the Khotyn War (1620–1621). We suggest that analysis of this procedure should not end with Khotyn preliminaries but should include the entire diplomatic process finishing with delivery of the royal ratification to Istanbul. Therefore, the purposes of the article are to compare and contrast all the documents resulting from the peacemaking procedure and analyze ceremonial language of non-verbal diplomatic interaction.*

**Key words:** *the Khotyn War, peace treaty, diplomatic ceremony, ratification.*

Тематика, пов'язана з історією Хотинської війни, постійно перебуває в центрі наукових зацікавлень як українських, так і польських вчених. Про цю війну написано багато статей, монографій і навіть складено бібліографічний покажчик<sup>1</sup>, аби історик-початківець міг зорієнтуватися у величезному масиві матеріалу. Однак варто відмітити, що переважна більшість робіт, незалежно від спрямованості, спирається на обмежене коло одних і тих самих джерел — щоденники очевидців (передусім, Якуба Собеського), кореспонденцію гетьмана Станіслава Жулкевського та тогочасні хроніки. Саме тому збільшення кількості праць рідко позначається на діапазоні наших знань про цей воєнний конфлікт та процедуру його врегулювання. Як слушно зауважив П. Сас, на сьогодні ані українська, ані польська історіографія не спромоглися запропонувати бодай критерії однозначної відповіді, в якому році (не кажучи вже про точнішу дату) розпочалася Хотинська війна<sup>2</sup>.

Не менш розмитою залишається і дата укладення миру: переважна більшість як українських, так і польських дослідників завершують розгляд мирного врегулювання конфлікту 1620–1621 pp. підписанням угоди у військовому таборі під Хотином 9 жовтня 1621 р.<sup>3</sup> Однак, зважаючи на те, що, по-перше, її текст не був затверджений королем, а, по-друге, містив пункт про майбутнє остаточне утвердження миру вже після прибуття до Стамбула великого посла Речі Посполитої<sup>4</sup>, очевидно, що цей документ був не чим іншим, як тимчасовою угодою про перемир'я. Подальша миротворча процедура складалася з трьох послідовних посольств із Варшави до Стамбула і завершилася в 1624 р. доставкою королівської ратифікації остаточної версії мирного договору до османської столиці. В такому ключі стає зрозумілим, що для того, аби повною мірою оцінити значення миру, укладеного після Хотинської війни, належить проаналізувати цілий миротворчий процес та його остаточні результати, що і є завданням цієї статті.

Повномасштабна процедура укладення миру між двома державами тривала понад два з половиною роки, включаючи переговори в Хотині (1621 р.); посольство Станіслава Сулішевського, який згідно з умовами Хотинської угоди мусив супроводжувати султана до Стамбула (1621–1622 pp.); велике посольство князя Криштофа Збарзького (1622–1623 pp.); посольство Криштофа Серебковича (1623 р.) та посольство Криштофа Кілчевського (1624 р.). Формальними результатами цієї процедури стали: Хотинська угода, підписана 9 жовтня

1621 р., два султанських *агднаме*<sup>5</sup>, датованих 12–21 лютого 1623 р. та 10 жовтня 1623 р., а також королівське підтвердження останнього документа (ратифікація), датована 1 квітня 1624 р.

### Хотинські переговори

Процедура укладення миру під Хотином розпочалася посольством комісарів, висланих до османського табору литовським польним гетьманом Станіславом Любомирським, — белзького каштеляна Станіслава Журавинського і любельського воєводи Якуба Собеського. Оскільки до моменту укладення угоди про перемир'я воєнні дії повністю не припинялись, переговори пройшли досить швидко — згоди пощастило досягнути за десять днів (перемовини з великим візиром Ділавер-пашею за посередництвом волоського господаря Раду Міхні розпочалися 1 жовтня, а обмін готовими документами відбувся 9 жовтня 1621 р.).

Підготовка до переговорів тривала ще з середини вересня, коли гінець господаря — Константин Вевеллі — доставив лист від великого візира Хусейн-паші, адресований головнокомандувачу з'єданого польсько-литовського та козацького війська великому литовському гетьману Яну Каролу Ходкевичу. У щоденнику Я. Собеського згадано, що пропозиція візира вислати комісарів для укладення миру була відповіддю на попередній лист Ходкевича, однак зміст цього листа залишається невідомим<sup>6</sup>. Саме ця згадка дозволяє припустити, що мирні переговори розпочалися з ініціативи польської сторони. Незважаючи на побоювання, що справжнім завданням Вевеллі був збір інформації про стан з'єданого війська та його спроможність до подальшого ведення війни<sup>7</sup>, все ж таки було вирішено приступити до спорядження комісарів. 14 вересня польський гінець із листами до господаря і Хусейн-паші відбув разом з Вевеллі до волоського табору<sup>8</sup>. Повернулися обоє вже за тиждень, а затримка була пов'язана зі зміщенням Хусейн-паші та призначенням нового візира Ділавер-паші, який підтвердив мирні наміри свого попередника<sup>9</sup>. В свою чергу, місце померлого гетьмана Ходкевича зайняв Станіслав Любомирський.

Ще через п'ять днів Вевеллі завершив попередні домовленості про умови прийому комісарів. Зокрема, було вирішено, що їхня безпека гарантуватиметься окремим документом, наданим великим візиром, і що сторони не обмінюватимуться заручниками<sup>10</sup>. Письмові пропозиції щодо укладення миру, які мали обговорюватися з візиром, було передано на збереження королівському секретареві Анджею Шолдрському. На жаль, ми не знаємо, якими були ці початкові умови, оскільки їх виправили після повернення комісарів, щоб вони відповідали фактично досягнутим домовленостям<sup>11</sup>. 29 вересня призначені комісари із супроводом у тридцять осіб залишили гетьманський табір<sup>12</sup>.

Переговори комісарів з Раду Міхні та представниками візира розпочалися 2 жовтня, а їхню сутність можна звести до чотирьох основних тем. Перша стосувалася посідання кількох прикордонних замків і була закрита дуже

швидко, оскільки сторони домовилися призначити демаркаційну комісію для врегулювання усіх суперечок. Друга — це вимога візира покарати запорожців за напади на османські території; вона потонула у традиційних поясненнях, що єдиною причиною козацьких походів є татарські напади на землі Речі Посполитої. Третій пункт порядку денного, а саме: торішня воєнна кампанія попереднього великого коронного гетьмана Станіслава Жулкевського в Молдавію, також не мав результатом жодних практичних рішень. Нарешті, остання тема демонструвала, що османці вважали себе повними господарями ситуації, бо за відновлення миру вони вимагали регулярну сплату данини<sup>13</sup>. Ця вимога ґрунтувалася на нормі ісламського права, згідно з якою територія, завойована султаном, не мала інших шляхів одержання миру, окрім як сплачуючи данину<sup>14</sup>.

Зрозуміло, що річпосполитські комісари не збиралися погоджуватися на це, особливо зважаючи на факт успішно відбитих атак Хотинської фортеці. На відмову комісарів сплачувати харач<sup>15</sup> у таборі було оголошено, що султан планує продовжувати війну ще, принаймні, протягом наступних шести тижнів<sup>16</sup>. Тож на наступній зустрічі комісари повторили відмову сплати данини, але погодилися одноразово скласти подарунки султанові, якщо ці подарунки не буде згадано в мирній угоді. На думку Грушевського, комісари зробили це, знаючи, що візир представить ці подарунки султанові як данину, і, відповідно, утрималися від подальших протестів<sup>17</sup>. Якщо таке припущення вірне, то це може означати, що або комісари не здавали собі справи із ваги прецеденту, або ж становище з'єднаного польського і козацького війська не дозволяло продовжувати бойові дії. Більше того, комісари погодились на перебування в Стамбулі постійного представника (агента) польського короля з періодом ротації у три роки, з тим, що перший такий резидент супроводжуватиме султана до столиці відразу після укладення миру<sup>18</sup>. Оскільки ж традиційно кожен новий посол мусив «привітатися» коштовними дарунками із султаном та високими достойниками, то затвердження періоду ротації на письмі фактично означало б визнання обов'язку доставляти подарунки щотри роки.

Виглядає так, що проблема *харачу* / подарунків була основною під час Хотинських переговорів, бо відразу після досягнення домовленості з цього питання, 4 жовтня, Собеський відбув до річпосполитського табору для узгодження домовлених пунктів. 7 жовтня до комісарів долучився Станіслав Сулішевський, призначений вищезгаданим агентом. Нарешті наступного дня переговори було завершено — сторони обмінялися примірниками угоди, після цього комісари відвідали імперський Діван<sup>19</sup>, урочистий бенкет та мали аудієнцію в султана Османа II.

Аудієнція відбувалася у розкішному павільйоні, що справляв величне враження: «Namioty jego nakształt zamku albo pałacu jakiego pozornego, płoty gęsto obwiedziono, a na rogach szerokie namioty, jakoby jakie baszty, gałki na namiotach pozłociste, mianowicie na altanie pięć gałek wielkich z wierchu nakształt baldachinu. Był i czerwony namiot na jedwabnych sznurach, tam więc zwykł często siadać, patrząc z onej sali, do której po schodach chodzić było, na wojsko kiedy z

obożu wychodziło»<sup>20</sup>. «Дороги» до павільйону формувалися шеренгами яничарів і розкішно вбраних турецьких достойників. Якуб Собеський детально описує, як усім комісарам було запропоновано сісти, доки візир церемоніально інформував султана про їхнє прибуття; як їх разом із супроводом, допущеним до церемоніального привітання, було одягнуто у кафтани<sup>21</sup>; як вони, слідуючи за візиром, увійшли до павільйону, і два чавуші по одному підводили їх до султанського трону. Собеський зазначає, що членів супроводу чавуші нахилили до самої землі, тоді як комісари — він сам, Станіслав Журавинський і Станіслав Сулішевський — віталися лише кивком голови, а після того цілували край парчового покриття султанського трону. Він також зазначає, що волоський перекладач Вевеллі переконував на знак шани скинути шапки, але вони відмовилися під приводом, що це буде незвична, нова, а, отже, неналежна церемонія. Далі Журавинський виголосив церемоніальну промову, після чого лист, пройшовши через руки усіх візирів, було покладено біля ніг султана. Наприкінці аудієнції слуги комісарів урочисто пронесли подарунки для султана: оздоблений золотом і дорогоцінним камінням меч, пару пістолетів і карабін вишуканої роботи, срібний дзбан і доброго мисливського пса<sup>22</sup>. Після цього комісарів провели назад до їхніх наметів.

9 жовтня комісари одержали від візира турецьку версію угоди та нарешті повернулися до свого табору, де з радістю відсвяткували укладення миру<sup>23</sup>. Переробляючи свій щоденник для друку, Собеський додав, що король Зигмунт III виявив незадоволення з приводу укладеного миру, твердячи, що якби гетьман зачекав до часу прибуття короля, війна була б завершена набагато успішніше, а умови договору були б суттєво вигіднішими<sup>24</sup>. В свою чергу, у Стамбулі ширилися чутки, що якби султан продовжив атаку ще на кілька днів, Річ Посполита, безсумнівно б, капітулювала<sup>25</sup>.

Коли аналізуємо процедуру Хотинських переговорів, найперше, що впадає у вічі, так це те, що, на противагу до загальноєвропейської практики, переговори точилися не на нейтральній території, а в таборі однієї з супротивних сторін. За таких умов османці виконували роль господарів, не лише надаючи простір для переговорів, але також постачаючи охорону й харчування для комісарів. Водночас відомо, що призначене місце переговорів передавало серйозний символічний сигнал про те, на чиєму боці в даний момент знаходиться перевага. Для прикладу можна пригадати гострі тритижневі диспути про місце переговорів між габсбурзькими та османськими дипломатами під час укладання миру при Житва-Торок (1606 р.): габсбурзькі послі вважали питанням пріоритетної ваги, аби переговори точилися на спустошеній прикордонній території і щоби трансильванські посередники зупинилися точно напівдорозі до обох таборів<sup>26</sup>. Натомість в польських щоденниках не бачимо жодних суперечок стосовно місця зустрічі. Відповідно, незалежно від того, усвідомлювали це польські комісари чи ні, уже самим приїздом на переговори до османського табору вони сигналізували, що прибули просити мир у султана, і, отже, з самого початку знаходилися у менш вигідному становищі.

Інше важливе запитання, яке не можна не задати після прочитання щоденника Хотинських переговорів: якщо Річ Посполита мала виразну перевагу під Хотином, чому комісари жодним словом не обмовилися про можливість передачі протекції над Молдавією і Волощиною польському королю? Протягом цілого XVI ст. Польща намагалася повернути й закріпити свій вплив у Дунайських князівствах; переговори про їхній статус, серед іншого, значаться серед завдань невдовзі призначеного великого посла князя Збарзького<sup>27</sup>, а це свідчить про те, що Річ Посполита навіть тимчасово не втрачала інтересу до цього питання. Натомість, проблема, якій приділено найбільше уваги в щоденнику, це суперечки щодо можливості сплати Річчю Посполитою данини в обмін на мир.

Нарешті, слід звернути увагу на те, що церемонія укладання миру завершувалася урочистою аудієнцією Османа II, змодельованою на кшталт прийому в султанському палаці, разом із піднесенням посольських дарів султанові. Рівність же статусу співрозмовників мусила підкреслюватись церемоніями взаємного обміну, чого в нашому випадку не було. Єдиним подарунком, який одержали послы, були кафтани — церемоніальний одяг для відвідання султанських аудієнцій. Однак практика дарування кафтанів мала двоякий сенс: з одного боку демонструвала, що послы є гідними честі з'явитися перед очі падишаха<sup>28</sup>, з іншого — символічно показувала, що султан дбає про них, як про своїх підданих, забезпечуючи одягом<sup>29</sup>. Таким чином, передбачалося, що той, хто приймає такий дарунок, визнає зверхність як над собою, так і над тими, кого він репрезентує. Не випадково окремий параграф Карловацького миру 1699 р. між Османською та Священною Римською імперіями наголошував, що цісарські послы надалі не будуть вдягати кафтани під час султанської аудієнції<sup>30</sup>. Хоча ця теза і залишилася на папері, а насправді практика кафтанів продовжувалася протягом цілого XVIII ст., пильна увага до проблеми церемоніального одягу під час укладання так значимого договору для оформлення принципів дипломатичної взаємодії між Османською імперією та християнською Європою свідчить про важливість її, як одного із засобів невербальної комунікації, що відображав стосунки статусної вищості-нижчості сторін.

### **Чотири посольства до Стамбула**

Королівський секретар Станіслав Сулішевський у статусі резидента відбув до Стамбула разом із військовим табором Османа II, однак для завершення процедури укладання миру необхідно було дочекатися прибуття повноважного («великого») посла Речі Посполитої. Оскільки воно затримувалося, то в Стамбулі сумнівалися у намірах Речі Посполитої укласти тривалий мир. У лютому 1622 р. англійський резидент в османській столиці сер Томас Роу писав до Лондона про занепокоєння тут звісткою, що парламент Речі Посполитої відхилив умови Хотинського миру. Великому послові, який начебто вже виїхав, було наказано прямувати до Кам'яця і там чекати, чи султан погодиться



прийняти нові умови, а саме: мирна угода має бути укладена за зразком договорів із султаном Сулейманом I, а окрім того має закріпити право польського короля пропонувати і усувати господарів Молдавії та Волощини, які сплачуватимуть султанові данину на попередніх умовах; а польська шляхта, яка потрапила у полон, має бути безоплатно відпущена<sup>31</sup>. Цю інформацію можна назвати напівточною: у 1622 р. сейм не скликався, а, отже, не міг ані прийняти, ані відхилити умови Хотинської угоди<sup>32</sup>, і станом на лютий 1622 р. кандидатура великого посла ще перебувала у стадії обговорення. Однак, завдання точно недатованої інструкції призначеному невдовзі великому послові князеві Криштофові Збараському скорочено відображали вимоги Речі Посполитої, викладені у звіті англійського резидента.

Так, згідно з цією інструкцією, окрім укладення остаточного миру, воручись не на пункти Хотинської угоди, а на попередні договори з Османами, князь мав жадати усунення силістрійського бейлербея Іскандер-паші як такого, що розпалює ворожнечу між двома державами і сам підбурює запорожців до непокори королю. Далі інструкція наказувала послові пильнувати додержання традиції безоплатної видачі полонених, право короля пропонувати султану кандидатуру волоського господаря та інтереси річпосполитських купців в Османській імперії. Крім того, вона наказувала Збараському обговорити можливість передачі Волощини під протекторат Речі Посполитої. Наприкінці інструкція наголошувала, що посол має стежити за тим, аби у тексті договору не було згадано Трансильванію, а якби довелося на це погодитись, то обстоювати, щоб було згадано лише Трансильванію, а не все Угорське королівство, оскільки це означатиме визнання влади Османської імперії над Угорщиною<sup>33</sup>. Секретна інструкція додавала ще кілька завдань: домогтися, щоб титул молдавського господаря зберігався за родиною Могил, а, у випадку невдачі щоб, принаймні, цим господарем не залишався новопризначений Стефан Томша. Якщо Збараський застав би в Стамбулі московського посла, то мав би пояснити візиту нещирість московських обіцянок і непевність їхньої дружби. Наприкінці інструкція наказувала докладати усіх зусиль для збереження миру між султаном та Габсбургами<sup>34</sup>. Можна припустити, що Річ Посполита розраховувала на певні поступки, намагаючись скористатися політичною нестабільністю в османській столиці, яка здригалася від яничарських бунтів. Так, у 1622 р. внаслідок виступу яничарів було страчено султана Османа II (1618–1622) та великого візира Ділавер-пашу. Під час другого короткого правління султана Мустафи I (1617–1618; 1622–1623), на яке припадає посольство Збараського, Анатолією прокотилася низка локальних повстань.

Уже сам вибір кандидатури коронного конюшого князя Збараського показовий і засвідчує серйозність намірів Варшави. По-перше, ані він, ані його брат краківський каштелян Єжи Збараський особисто не брали участі ні в Цецьорській, ні в Хотинській кампаніях<sup>35</sup>; по-друге, обидва брати, володіючи своїми маєтками нероздільно, належали до найзначніших і найзаможніших людей держави. Князь Збараський вирушив у дорогу із супроводом близько тисячі

осіб і прибув до Стамбула на початку листопада 1622 р. Незважаючи на те, що в Речі Посполитій багаточисельні посольства були більш звичною практикою, аніж в країнах Західної Європи, настільки великий супровід був безпрецедентним. Це можна пояснити як високим статусом посла у себе вдома, так і тим, що, зважаючи на двозначний церемоніал під час Хотинських переговорів, посольство Збараського було покликане врівноважити статусні позиції сторін. Про це опосередковано свідчить те, що багаточисельність посольства спровокувала не лише відому іронічну ремарку великого візира, чи, бува, князь не прагне завоювати Константинополь, а чи то пограбувати султанську скарбницю<sup>36</sup>, але і серйозне звинувачення у спробі увійти в османську столицю з тріумфом<sup>37</sup>.

Урочистий в'їзд посольства датується 9 листопада, через чотири дні князь було запрошено на аудієнцію до великого візира Джурджі Хадім-паші, де вони віталися й декларували обопільне прагнення миру. Однак вітальна аудієнція султана Мустафи I (1622–1623 pp.) була призначена лише місяць по тому (6 грудня), оскільки князь та візир не могли дійти згоди стосовно умов офіційного прийому, не кажучи вже про пункти майбутнього мирного договору. Найбільшою проблемою було те, що візир наполягав, аби Збараський сплатив султанові данину, а також вимагав перелік подарунків, присланих від короля. Натомість князь твердив, що нічого не привіз в дар султану, оскільки найціннішим даром його монарха є щира дружба<sup>38</sup>. У своєму звіті Збараський відмітив, що в кінці-кінців візир погодився на його умови, тобто не одержав переліку подарунків. Однак самі подарунки все-таки були вручені: наповнені посудом із срібла й золота срібна та бурштинова скрині, дзеркало в срібній рамі, золотий годинник із зображенням руху планет та знаків зодіаку, п'ятдесят сороків соболів, коштовний чорний мармур, дорогі мисливські птахи й собаки<sup>39</sup>.

У звіті князь достатньо стримано згадує про цей прийом, пишучи, що тут не було нічого особливого, все відбулося, як зазвичай, і королівський лист було передано султанові у звичайний спосіб<sup>40</sup>. Єдине, відмічає Збараський, його хотіли змусити зняти шапку перед султаном, але він відмовився, кажучи, що шапку з нього можна зняти лише разом із головою<sup>41</sup>. В свою чергу, секретар посольства Самуель Твардовський більш детально описує палац, традиційний бенкет перед аудієнцією, дванадцять кафтанів, одержаних князем, а також те, що той, кланяючись, торкнувся краю султанової шати<sup>42</sup>.

Втім, питання данини не було забуте, провокуючи подальші ускладнення, тому переговори про умови договору не поновилися, аж доки в результаті чергового яничарського бунту до влади не прийшов новий великий візир — Хусейн-паша. Другу султанську аудієнцію князь отримав наприкінці лютого 1622 р.<sup>43</sup> і невдовзі після того одержав дозвіл на повернення до короля<sup>44</sup>. Прощальна аудієнція у візирівому палаці знову таки супроводжувалась обміном дарами. Князь одержав від візира тридцять польських полонених, коня та бочку олії ливанського кедра. На знак братерства посол та великий візир обмінялися верхнім одягом і персями<sup>45</sup>. Таким чином бачимо, що укладення



миру супроводжувалось процедурами взаємного обміну, щоправда, лише між послом і візиром, в той час, як згідно з тогочасним розумінням дипломатичної репрезентації, посол уособлював самого монарха, а отже, міг розраховувати на ті ж почесті, що й сам володар. Очевидно, що в такому разі султан мусив би віддячити за піднесені дари подарунками для короля приблизно такої ж вартості, чого так і не відбулося, а натомість бачимо лише вручення послам традиційних кафтанів. Належить відзначити й те, що навіть якщо Збараському справді вдалося уникнути доземного уклону перед султанським тронем, який звично завершував посольський прийом в імперському палаці<sup>46</sup>, йому довелося достатньо низько схилити голову, торкаючись султанової шати.

Англійський резидент занотував, що князь був настільки щасливий можливості повернутися додому, що його покvapний від'їзд виглядав радше як втеча, а не як повернення<sup>47</sup>. Остаточний документ Збараському вручили перед самим виїздом зі Стамбула, а про його зміст він дізнався вже на зворотному шляху<sup>48</sup>, хоча й був поінформований своїми агентами, що до агднаме включено небажаний для Речі Посполитої пункт про поширення мирної угоди на трансильванського князя Бетлена Габора<sup>49</sup>. Зіставлення тексту інструкції з текстом привезеного агднаме показує, що жодне з визначених інструкцією завдань послові виконати не вдалось. Отже, незважаючи на славу, що чекала на Збараського після повернення, привезений ним документ у Варшаві визнали незадовільним.

Таким чином, завдання висланого невдовзі королівського посланника Криштофа Серебковича, який володів османською мовою, формально зводилося до підтвердження миру, укладеного князем, але насправді він мав одержати новий документ, де не було б зазначено, що король просить султана про мир, і де не містилося би згадок про Бетлена Габора, бо «король укладав мир не з Габором», і статус трансильванського князя не має відрізнятися від статусу молдавського і волоського господарів. Крім того, посланнику належало домогтися виконання обіцянки замінити волоського господаря, кримського хана та силістрійського бейлербея на таких, що дотримувались би миру з Річчю Посполитою<sup>50</sup>. За свідченням Серебковича, який дістався до Стамбула у вересні 1623 р., посольство зустріли прихильно: першу аудієнцію у великого візира Хусейн-паші було призначено вже на другий день після прибуття до міста, а самому Серебковичу було довірено перекласти королівські листи до султана й візира османською мовою. Однак безпосередньо під час місії внаслідок чергового яничарського бунту до влади прийшла нова владна верхівка, і на престол було посаджено дванадцятилітнього султана Мурада IV (1623–1640).

За традицією, до нового султана належало висилати чергове велике посольство, і саме на цю традицію новий великий візир Алі-паша вказав послу, коли той почав домагатися султанського прийому. Серебкович пише, що йому вдалося домовитися як про аудієнцію, так і про одержання агднаме від Мурада IV лише завдяки власним знайомствам<sup>51</sup> та коштовним подарункам для великого візира. Крім того, побоюючись подальшої затримки місії, Серебкович

більше не просив про зміну окремих пунктів агднаме, а вів справи безпосередньо з канцелярією, яка займалася підготовкою документа. Якщо йому вірити, то внести відповідні правки в текст вдалося саме за допомогою підкупу канцеляристів, «про що візир не знав, хоч я перед ним сам читав пакти, оминаючи і не згадуючи зміни пунктів»<sup>52</sup>. Агднаме, одержане Сербковичем, визнали задовільним, оскільки в наступному, 1624 році посланник Криштоф Кілчевський доставив у Стамбул королівську ратифікацію<sup>53</sup> разом зі скаргами на татарські наїзди на Річ Посполиту<sup>54</sup>.

### **Труднощі перекладу та тексти договорів 1621–1623 років**

Очевидно, що для ефективного ведення переговорів передусім належить знайти спільну мову як у переносному, так і в прямому сенсі цього слова. Якуб Собеський пише, що під Хотином проблеми з пошуком спільної мови постали, починаючи від першої аудієнції Ділавер-паші. Під час обміну церемоніальними промовама, коли сторони декларували свої мирні наміри, комісар Станіслав Журавинський говорив польською до перекладача на ім'я Шимон, Шимон перекладав румунською господареві Раду Міхні, а той османською — для великого візира. Собеський зауважив з помітним роздратуванням, що описана процедура значно ускладнювала спілкування, і безліч часу було змарновано<sup>55</sup>. Коли ж переговори майже доходили кінця і залишалось лише підготувати текст угоди у двох примірниках — польському і османському, ситуація виглядала не набагато простішою. Собеський диктував польський текст волоському перекладачу, той перекладав його грецькому перекладачу, а останній — диктував османською писарю<sup>56</sup>. Одне з припущень, яке могло б пояснити такі складнощі, — це те, що сторони не мали перекладачів, які б володіли одночасно польською і османською, забезпечуючи прямий переклад<sup>57</sup>.

Утім, пояснення може бути й іншим. У щоденнику Собеського складна процедура перекладу згадується лише двічі: на церемоніальній аудієнції візира і під час компонування тексту угоди. Натомість мовних проблем не зафіксовано в описі другої аудієнції візира, коли від церемоніальних декларацій сторони перейшли до власне обговорення умов миру. Про присутність медіатора тут взагалі не йдеться, натомість зауважено, що візир наказав вийти своїм слугам, бажаючи спілкуватися із комісарами наодинці<sup>58</sup>. На церемоніальній же аудієнції в султанському наметі перекладав лише один перекладач — котрийсь із волоських шляхтичів<sup>59</sup>. Однак найважливішим є той факт, що в таборі було двоє осіб, які, напевно, володіли османською мовою: ужендовський староста Єжи Жечицький<sup>60</sup> і волоський шляхтич Константин Вевеллі<sup>61</sup>. Останній, зокрема, провадив усі попередні переговори з Ділавер-пашею і неофіційні перемовини з іншими візирама, послуговуючись універсальною мовою грошей. З метою схилити членів імперської ради до миру з Річчю Посполитою, він витратив 62 тис. талерів, які йому мали повернути пізніше, разом із виплатою 5 тис.

злотих за старання<sup>62</sup>. Очевидно, Вевеллі не потребував декількох перекладачів для виконання цієї оборудки. Незважаючи на те, що джерела не дають однозначного пояснення цим розбіжностям, можна припустити, що складнощі з перекладом обумовлював сам церемоніал примирення, зокрема, збереження ієрархічного порядку під час офіційного спілкування. На підтвердження цієї гіпотези можна навести запис Собеського, датований днем раніше, що під час першої аудієнції у господаря комісари не хотіли звертатися до господаря напряму, призначивши для цього секретаря, «аби рівний говорив з рівним»<sup>63</sup>.

Однак, які б не були причини такої складної процедури перекладу, зрозуміло, що польський текст міг бути серйозно змінений під час переробки в османську версію. Однак ми можемо лише уявляти собі якість кінцевого продукту перекладацької творчості з точки зору тогочасної лінгвістики, оскільки оригінали ані польської, ані турецької угоди не збереглися до нашого часу. В кінцевому рахунку спектр можливих умов миру міг бути достатньо широким, оскільки в ранньомодерну добу кожна зі сторін розробляла власну версію мирного договору, згідно із власними канцелярськими практиками та термінологією<sup>64</sup>. Яскравим прикладом тут може бути згадуваний мир при Житва-Торок між імператором Рудольфом II та султаном Агмедом I, який довго вважався за переломну подію у дипломатичних взаєминах між християнською Європою та мусульманським Сходом та початком вестернізації османської дипломатії, аж доки не було виявлено, що габсбурзька й османська версії договору різняться між собою, а османський текст не містить і натяку на поступки Габсбургам чи то «вестернізацію»<sup>65</sup>.

Аналогічно існує припущення, що польський та османський екземпляри угоди під Хотином не були ідентичними. За твердженням польського історика Д. Колодзейчика, османський текст<sup>66</sup> міг містити низку умов, яких немає у польській версії, а саме: невтручання Речі Посполитої у внутрішні справи Молдавії, Волощини, Трансильванії та Угорщини; знесення фортець і поселень, закладених на землях султана (що в майбутньому могло трактуватися дуже широко, оскільки попередня демаркація польсько-турецького кордону у 1542 р. визначила його досить схематично)<sup>67</sup>; і, найголовніше, чимшвидшого прибуття до Стамбула великого посла Речі Посполитої, що мав одержати від султана агднаме в обмін на привезені подарунки — пішкаш<sup>68</sup>. На думку дослідника, в даному контексті пішкаш був рівнозначний поняттю харач, себто означав обов'язок сплачувати данину<sup>69</sup>. Зі свого боку додамо, що таке трактування тим більш справедливе, що саме цим терміном було названо данину, яку Річ Посполита мала платити згідно з умовами Бучацького миру (1672 р.). Умову щодо обов'язку Речі Посполитої доставляти «подарунки» (з використанням іншого терміну — *virgü*) можна знайти і в тогочасних турецьких хроніках<sup>70</sup>.

З іншого боку, в польсько-литовському таборі радісно святкували перемогу, вірячи, що комісари підписали договір на таких умовах: Османи віддають Волощину під протекцію короля, а новий кордон уже встановлено по Дунаю. Більше того, аби захистити польські кордони від татарських наїздів, султан

погодився не вимагати щорічну данину для кримського хана. Тут також були переконані в тому, що присутність королівського агента у Стамбулі була зрештою визнана непотрібною, оскільки це б означало підлеглий статус Речі Посполитої<sup>71</sup>.

Натомість, копія польської версії Хотинської угоди, пізніше уміщена до Коронної Метрики, якою сьогодні й користуються дослідники<sup>72</sup>, не має нічого спільного ані з вірогідним османським документом, ані з плітками, що ширилися польсько-литовським табором. Коли порівняти цей документ із попередніми договорами між Річчю Посполитою та Османською імперією, можна помітити лише дві принципово нові статті. У першій з них йшлося про майбутню демаркаційну комісію: «Dla lepszego między państwem Króla Jego Mości i Rzeczypospolitej, i Cesarza Jego Mości granic uznania i postanowienia mają być z obu stron ludzie świadomi tymtych miejsc i roztropni naznaczeni, kiedy się o tym Cesarz Jego Mość z Królem Jego Mością znie»<sup>73</sup>. Друга стверджувала запровадження польського резидента в османській столиці: «Dla większego umocnienia i upewnienia odnowionego przymierza pan Stanisław Suliszewski, sekretarz Króla Jego Mości, goniec posła wielkiego, według dawnych zwyczajów pojedzie zaraz z osobą samą Cesarza Jego Mości; a od porty Cesarza Jego Mości czausz z nami pospołu do obozu, a stamtąd do Króla Jego Mości pana naszego po posła wielkiego pojedzie, i dla bezpieczeństwa i wczasu jego, jako się z dawnych czasów zawsze zachowywało, poprowadzi posła do porty, jako będzie mogło być najprędzej i nawcześniej. Wyprawi Król Jego Mość dla utwierdzenia przymierza od nas postanowionego człowieka zacnego i roztropnego, z którym zaraz do porty przybędzie agent, i tam będzie zwyczajem innych panów chreścijańskich agentów mieszkał i odmieniał się»<sup>74</sup>.

На подив, головною метою Збаразького було не допустити виконання вищезгаданих нових умов. Королівська інструкція наказувала йому одержати договір у повній відповідності до документів, наданих попереднім великим послам Яну Щенсному Гербурту (1598 р.) та Пьотру Ожзі (1619 р.)<sup>75</sup>. Якби ж Османи хотіли вписати в договір умови Хотинського миру, посол мав обстоювати те, що договір мусить містити лише традиційні пункти, оскільки комісари не були уповноважені погоджуватися на жодні нові умови, пояснити неслухняність нововведень та ствердити, що «старий мир завжди триваліший від новоукладеного»<sup>76</sup>. Мотивація обіймала такі аргументи: по-перше, польський король ніколи не утримував свого агента в Стамбулі. Агенти інших правителів в основному займаються справами своїх купців, оскільки ті ведуть сталу торгівлю в Османській імперії, тоді як торгові каравани з Речі Посполитої приходять лише принагідно. Крім того, у разі потреби одна особа не зможе ухвалити жодного рішення без попереднього схвалення сеймом Речі Посполитої<sup>77</sup>. По-друге, розмежування кордонів двох держав уже давно відбулося, і робити це ще раз немає сенсу, бо «ставити якісь знаки чи насипати вали в диких і пустих полях, де живуть лише звірі, — це те саме, якби хтось хотів встановлювати кордон по морю і насипати там вали»<sup>78</sup>. Те, що інструкція чітко

визначала завданням князю Збараському одержати від султана агднаме не на основі домовленостей, досягнутих під Хотинном, а на підставі попередніх агднаме, запобігаючи введенню в текст будь-яких нових пунктів, показує, що навіть польська версія Хотинської угоди трактувалася в Речі Посполитій, як незадовільна й невігідна.

Втім, оригінал цієї польської версії, як і копії попередніх агднаме, наданих польським королям, було втрачено вже станом на 1622 рік. Збараський пише, що, вимагаючи у нього харач, візир не міг підкріпити свої жадання конкретним документом. За його свідченням, усі сили було кинуте на пошук польського оригіналу. Голову палацової канцелярії запідозрили у підкупі князем (називалася конкретна сума у 20 тис. талерів) і змістили з посади, було здійснено обшук у всіх писарів палацової канцелярії. Саме під час цього обшуку вдалося натрапити на копію османського документа — але не його остаточного варіанту, а також на лист попереднього візира Ділавер-паші до короля, в якому той нагадував про висилку посольства з подарунками для султана, який навзаєм передасть королю свої дари. Візир визнав цю копію вірною і саме її наказав сербськомовному перекладачу звіряти з текстом польської версії, що була у Збараського<sup>80</sup>.

За свідченням князя, згадана османська копія в цілому збігалась із польським текстом і не містила небажаних для Речі Посполитої пунктів про польського агента в Стамбулі та майбутнє розмежування кордонів. Секретар місії Самуель Твардовський пізніше писав, що для звірки було надано й виправлену копію польського тексту, з якого також вилучили згадки про резидента й розмежування<sup>81</sup>. Отже, основою для формування тексту агднаме, наданого Збараському у 1623 р., стали виправлена князем копія польської версії Хотинського миру<sup>82</sup>, османська копія невідомого походження і оригінали агднаме XVI — початку XVII ст., привезені князем до Стамбула<sup>83</sup>.

Незважаючи на те, що документ начебто формувався за зразком договорів XVI ст., насправді текст рясніє новими пунктами, включаючи зобов'язання короля контролювати козацьке військо у такий спосіб, щоб запобігти спільним кампаніям з донськими козаками, і конкретизуючи умову: «бути другом друзям султана, і ворогом — його ворогам». Наголошувалося також, що неприпустимою є не лише військова, але й фінансова допомога ворогам султана, при тому не лише з боку короля, але і з боку його васалів. По-друге, князю Збараському не вдалося запобігти поширенню дії агднаме на Трансильванське князівство, що вперше сталося у 1619 р.<sup>84</sup> Згідно ж із згаданим зобов'язанням «бути другом — друзям і ворогом — ворогам» султана, повторення в тексті угоди пункту про Бетлена Габора означало, що король Речі Посполитої не може втручатися у жоден конфлікт за участю трансильванського князя на боці його ворога. Як бачимо, одержати договір за зразком агднаме 1598 р. також не вдалося.

Друге агднаме, надане у 1623 р. новим султаном Мурадом IV королівському посланнику Серебковичу, відрізнялося від документа, наданого Збараському,



лише тим, що в тексті трансильванський князь не був названий по імені. Крім того, додавався особливо небажаний пункт, за яким мир, окрім трансильванського князя, розповсюджувався на угорського короля<sup>85</sup>. У такий спосіб до орбіти зобов'язань короля «бути приятелем — приятелям і ворогом — ворогам» султана потрапляло невтручання у можливий конфлікт Бетлена Габора з імператором Фердинандом II Габсбургом за титул короля Угорщини, оскільки Бетлен Габор проголосив себе таким у серпні 1620 р. Слід зауважити, що королівське підтвердження цього агдname включило пункт про Трансильванію, але випустило згадку про угорського короля<sup>86</sup>, що означало, що Річ Посполита погодилася не втручатися в конфлікти за участю трансильванського князя. В контексті тогочасної зовнішньополітичної ситуації, і, зокрема, османсько-габсбурзького суперництва за Угорщину, така згода формально примушувала Річ Посполиту послабити зв'язки із Габсбургами та зводила нанівець результати договору 1613 р. між Сигізмундом III Вазою та Матіасом I Габсбургом, що містив пункт про надання взаємної допомоги проти бунтівних підданих<sup>87</sup>.

Отже, якщо взяти до уваги цілу миротворчу процедуру після Хотинської війни, яка розпочалася у вересні 1621 р. переговорами в османському воєнному таборі й завершилася у 1624 р. доставкою в Стамбул ратифікаційного акту, дипломатичні успіхи Речі Посполитої виглядають доволі сумнівно. Процедура укладення миру під Хотином та коло питань, винесених на обговорення, породжує сумнів у перевазі Речі Посполитої станом на початок переговорів. Однак під час тривалих внутрішніх конфліктів в Османській імперії та заворушень у Стамбулі з'явився другий шанс укласти мир на вигідних умовах. Цей шанс так і не було використано, і польські дипломати не тільки не покращили умов Хотинської угоди, але й суттєво їх погіршили. Остаточні, підсумкові документи, укладені на завершення Хотинського конфлікту, а саме султанське агдname від 10 жовтня 1623 р. та королівська ратифікація від 1 квітня 1624 р., не містили й сліду попередніх домовленостей під Хотином. Разом з тим, нові умови, включені до цих документів, аж ніяк не можна назвати вигідними для Речі Посполитої, оскільки вони обмежували її свободу ведення зовнішньої політики і, зокрема, зобов'язували до нейтралітету в османсько-габсбурзькому конфлікті за землі корони Св. Іштвана.

---

<sup>1</sup> Хотинська війна: бібліографічний покажчик / Укл. Г.К. Погодіна, Л.А. Туркевич, Г.М. Чебан. — Чернівці, 1995. Щоправда, у покажчику поза увагою упорядників залишилися класичні роботи Лешека Подгородецького і Ноя Рашби та Ришарда Маєвського: Podhorodecki L. Rasizba N. Wojna Chocimska 1621 roku. — Krakow, 1979; *Majewski R. Secora. Rok 1621.* — Warszawa, 1970.

<sup>2</sup> Йдеться про правомірність об'єднання Цецорської (1620) та Хотинської (1621) воєнних кампаній у єдиний конфлікт під назвою Хотинська війна. Сас П. М. Політико-правові засади воєнної служби запорожців та грошова винагорода їм за участь у Хотинській війні 1621 р. // Укр. іст. журн. — 2005. — № 6. — С. 4.

<sup>3</sup> За винятком Д. Колодзейчика, який вперше запропонував розглядати миротворчу процедуру від Хотинських переговорів і до доставки королівської ратифікації у 1624 р. (*Kołodziejczyk D. Ottoman-Polish diplomatic Relations (15th–18th Century). An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents // The Ottoman Empire and its Heritage. Politics, Society and Economy / Eds. by Suraiya Faroqhi and Halil Inalcik. — Vol. 18 — Leiden–Boston–Köln, 2000. — P. 130–135).*

<sup>4</sup> *Ibidem.* — P. 376–378.

<sup>5</sup> Агднаме ([‘ahd] — клятва, обіцянка, договір, [name] — лист) — імперський лист, що містить письмову обіцянку дотримуватися миру з адресатом; документ, що надавався султаном на підтвердження мирних взаємин із суверенними володарями.

<sup>6</sup> *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621 Jana hrabi z Ostroroga, Prokopa Zbigniewskiego, Stanisława Lubomirskiego i Jakóba Sobieskiego / [wyd. Ż. Pauli]. — Kraków, 1853. — S. 85–86, 143.*

<sup>7</sup> *Ibidem.* — S. 58.

<sup>8</sup> *Ibidem.* — S. 90–93.

<sup>9</sup> *Ibidem.* — S. 149.

<sup>10</sup> *Ibidem.* — S. 153.

<sup>11</sup> *Ibidem.* — S. 157.

<sup>12</sup> *Ibidem.* — S. 162.

<sup>13</sup> *Ibidem.* — S. 166.

<sup>14</sup> *Panaite V. The voivodes of the Danubian principalities as harâcgüzarlar of the Ottoman sultans // Ottoman Borderlands. Issues, Personalities, and Political Changes / [Ed. by Kemal H. Karpat and Robert Zens]. — University of Wisconsin Press, 2003. — P. 62.*

<sup>15</sup> Харач (harâc) — 1) подушний або поземельний податок із завойованої території; 2) подушна подать з немусульманських підданих в ісламських країнах.

<sup>16</sup> *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621... — S. 167.*

<sup>17</sup> *Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. — Т. 7. — К., 1996. — С. 477–478.*

<sup>18</sup> *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621... — S. 168.*

<sup>19</sup> Діван-і-гюмаюн — імперська рада, рада великого візира й центральний орган османського уряду.

<sup>20</sup> *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621... — S. 171.*

<sup>21</sup> Кафтан — різновид османського одягу, в який, зокрема, одягали всіх іноземних послів перед відвіданням султанського прийому.

<sup>22</sup> *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621... — S. 173.*

<sup>23</sup> *Ibidem.* — S. 174.

<sup>24</sup> *Pamiętnik wojny chocimskiej Jakóba Sobieskiego / [wyd. B. M. Wolff]. — SPb, 1854. — S. 78.*

<sup>25</sup> *Roe T. Negotiations of Sir Thomas Roe in his embassy to the Ottoman Porte, from the year 1621 to 1628 inclusive. — London, 1775. — P. 11–13.*

<sup>26</sup> *Bayerle G. The Compromise at Zsitvatorok // Archivum Ottomanicum. — Vol. 6. — 1980. — P. 12.*

- <sup>27</sup> Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk (далі — BK) 326. — S. 535–547.
- <sup>28</sup> *Karateke H.* An Ottoman protocol register containing ceremonies from 1736 to 1808. — Istanbul, 2007. — P. 28–29.
- <sup>29</sup> *Faroqhi S.* Subjects of the sultan. Culture and daily life in the Ottoman Empire. — New York, 2000. — P. 609–620.
- <sup>30</sup> Major Peace Treaties of Modern History: 1648–1967 / [ed. Fred. L. Israel]. — New York, 2002. — P. 879.
- <sup>31</sup> *Roe T.* Negotiations of Sir Thomas Roe in his embassy to the Ottoman Porte. — P. 18–20.
- <sup>32</sup> *Konopczyński W.* Chronologia sejmów polskich 1493–1793. — Kraków, 1948. — S. 147.
- <sup>33</sup> BK 326. — S. 535–547.
- <sup>34</sup> BK 326. — S. 561–564.
- <sup>35</sup> *Dobrowolska W.* Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich. — Przemyśl, 1926. — S. 65.
- <sup>36</sup> Poselstwo Xięcia Zbaraskiego do Turcji w roku 1622 / [wyd. Leon Rogalski] // *Dziennik Wileński: Historia i Literatura.* — T. 2. — 1827. — S. 101.
- <sup>37</sup> *Ibidem.* — S. 105.
- <sup>38</sup> *Ibidem.* — S. 118–119.
- <sup>39</sup> *Twardowski S.* Przeważna legacja Krzysztofa Zbaraskiego od Zygmunta III do sołtana Mustafy / [wyd. R. Krzywy]. — Warszawa, 2000. — S. 141–142.
- <sup>40</sup> Poselstwo Xięcia Zbaraskiego do Turcji w roku 1622. — T. 2. — 1827. — S. 140.
- <sup>41</sup> *Twardowski S.* Przeważna legacja Krzysztofa Zbaraskiego od Zygmunta III do sołtana Mustafy / [wyd. R. Krzywy]. — Warszawa, 2000. — S. 143.
- Poselstwo Xięcia Zbaraskiego do Turcji w roku 1622 / [wyd. Leon Rogalski] // *Dziennik Wileński. Historia i Literatura.* — T. 2. — 1827. — S. 239–240.
- <sup>42</sup> *Twardowski S.* Przeważna legacja Krzysztofa Zbaraskiego... — S. 140–141.
- <sup>43</sup> *Ibidem.* — S. 352–353.
- <sup>44</sup> *Ibidem.*
- <sup>45</sup> *Ibidem.* — S. 232–233.
- <sup>46</sup> *Necipoğlu G.* Architecture, ceremonial and power. The Topkapi palace in the fifteenth and the sixteenth centuries. — Cambridge, 1991. — P. 25.
- <sup>47</sup> *Roe T.* Negotiations of Sir Thomas Roe in his embassy to the Ottoman Porte... — P. 141–143.
- <sup>48</sup> Формулювання, які зустрічаємо в джерелах, на кшталт: «посол привіз мирну угоду», не зовсім точні. Насправді агднема доставляв османський чавуш у запечатаному футлярі і особисто передавав королю під час аудієнції (*Ottoman-Polish diplomatic relations...* — P. 181).
- <sup>49</sup> Poselstwo Xięcia Zbaraskiego do Turcji w roku 1622 / [wyd. Leon Rogalski] // *Dziennik Wileński. Historia i Literatura.* — T. 2. — 1827. — S. 354.
- <sup>50</sup> Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі — AGAD). — *Libri Legationum* (далі — LL) 30. — S. 43–46.
- <sup>51</sup> Перед тим, як перейти на службу до королівської канцелярії, Серебкович був купцем. Достеменно відомо, що він їздив до Порти і залишався певний час у Стамбулі у 1604 і 1618 роках (*Łątka J.* Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji. — Kraków, 2005. — S. 292).

<sup>52</sup> AGAD. — LL 30. — S. 43–46.

<sup>53</sup> Ibidem. — S. 418–426.

<sup>54</sup> Ibidem. — S. 13–15.

<sup>55</sup> Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621... — S. 165.

<sup>56</sup> Ibidem. — S. 170.

<sup>57</sup> *Kołodziejczyk D.* Traktat Chocimski jako przykład dyplomacji wczesnonowożytnej // *Revistă de istorie a Moldovei* — Chişinău, 2004 — S. 75.

Аналогічно Д. Лісейцев наводить цей пасаж з щоденника Собеського, як приклад того, що в Речі Посполитій бракувало турецьких перекладачів. Дослідник робить висновок, що Росія, маючи в посольському приказі до 12 осіб, які на різному рівні володіли турецькою мовою, надавала більшого, ніж Річ Посполита, значення взаєминам з Портою (*Лисейцев Д.В.* Русско-турецкие отношения в начале XVII века: от конфронтации к сближению // *Отечественная история.* — № 5. — Москва, 2002. — С. 174).

<sup>58</sup> Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621... — S. 169.

<sup>59</sup> Ibidem. — S. 173.

<sup>60</sup> Ibidem. — S. 163; *Poselstwo Xięcia Zbaraskiego do Turcji w roku 1622.* — S. 347; PSB. — T. 34. — S. 16–17.

<sup>61</sup> Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621... — S. 172.

<sup>62</sup> AGAD. — *Metryka Koronna (MK) 167.* — S. 170.

Реєстр подарунків наведено також у: *Pamiętnik wojny chocimskiej Jakóba Sobieskiego* / [wyd. Bolesław Maurycy Wolff]. — SPb, 1854. — S. 161–162.

<sup>63</sup> Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621 Jana hrabi z Ostroroga, Prokopa Zbigniewskiego, Stanisława Lubomirskiego i Jakóba Sobieskiego. — S. 64.

<sup>64</sup> *Kołodziejczyk D.* Traktat Chocimski jako przykład dyplomacji wczesnonowożytnej. — S. 76–77.

<sup>65</sup> *Bayerle G.* The Compromise at Zsitvatorok // *Archivum Ottomanicum.* — Vol. 6. — 1980. — P. 22–23.

<sup>66</sup> Османська версія Хотинської угоди знаходиться серед копій дипломатичної кореспонденції, відомої як «збірка Ферідуна бея» (секретаря великого візира Мегмеда Соколю (1565–1579)), однак автентичність цього тексту дискусійна (*Kołodziejczyk D.* Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th Centuries). — P. 86–89).

<sup>67</sup> Під час так і не завершеної демаркації 1542 р. основні суперечки точилися навколо того, чи демаркаційною лінією буде визнано р. Кодиму, чи північнішу р. Саврань. Оскільки демаркацію не було завершено, то територія між Кодимою і Савранню залишалася спірною (*Крикун М.* Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в 15–18 ст.: кордони воєводств у світлі джерел. — К., 1993. — С. 104–105).

<sup>68</sup> *Kołodziejczyk D.* Traktat Chocimski jako przykład dyplomacji wczesnonowożytnej. — S. 74–78.

<sup>69</sup> Ibidem. — S. 76.

<sup>70</sup> *Ostapchuk V.* The Ottoman Black Sea frontier and the relations of the Porte with the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Muscovy 1622–1628. — Cambridge, MA, 1989. — P. 24.

<sup>71</sup> Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621... — S. 61–62.

<sup>72</sup> *Kołodziejczyk D.* Ottoman-Polish diplomatic relations. — P. 376–380.

<sup>73</sup> Ibidem.

<sup>74</sup> Ibidem.

<sup>75</sup> Ibidem. — S. 313–323; 354–368.

<sup>76</sup> BK 326. — S. 535–547.

<sup>77</sup> Ibidem.

<sup>78</sup> Ibidem.

<sup>79</sup> Poselstwo Xięcia Zbaraskiego do Turcji w roku 1622... — S. 123.

<sup>80</sup> Саме сербською мовою Збараський пізніше вів переговори із візиром: «tameśmy z sobą przywitali i długo serbskim językiem mówili» (Ibidem. — S. 255).

<sup>81</sup> *Twardowski S.* Przeważna legacja Krzystofa Zbaraskiego od Zygmunta III do sołtana Mustafy. — Warszawa, 2000. — S. 157.

<sup>82</sup> «Po przeczytaniu tego jam też swoje czytał według jego sensu, tego chyliwszy, żeśmy się nie zgodzili słowy. Zaczym okazała się jawnie moja prawda, i on też rad temu nie pomału był, posłali abym dał po turecku przetłumaczyć te pacta, którem dał» (Poselstwo Xięcia Zbaraskiego do Turcji w roku 1622 / [wyd. Leon Rogalski] // *Dziennik Wileński. Historia i Literatura.* — T. 2. — 1827. — S. 123).

<sup>83</sup> Ibidem. — S. 259.

<sup>84</sup> *Kołodziejczyk D.* Ottoman-Polish diplomatic relations — P. 354–362.

<sup>85</sup> Ibidem. — S. 402–418.

<sup>86</sup> Ibidem. — S. 419–426.

<sup>87</sup> *Historia Dyplomacji Polskiej* / Red. Z. Wójcik. — T. 2. — Warszawa, 1982. — S. 32.